

INHOUD

1	Vechten voor democratie	7
2	Uitholling	49
3	Het losgebroken wantrouwen	93
4	Ideeënstrijd	131
	Verantwoording	169

1

VECHTEN VOOR DEMOCRATIE

Sinds 24 februari 2022, de dag dat het Russische leger Oekraïne binnenviel, hoorde ik ze weer, de grote woorden die ik in mijn leven al zo vaak heb gehoord, over vrijheid en democratie, over het beschermen van de vrede, over het vechten voor alles wat ons dierbaar is. Ze klonken in allerlei varianten, maar de strekking was telkens dezelfde. Ursula von der Leyen, voorzitter van de Europese Commissie, verklaarde dat ‘de democratieën als

één opstonden tegen de autocratie? President Biden riep tijdens zijn *State of the Union*, zijn jaarlijkse toespraak voor het Amerikaanse Congres, een al even heroïsch beeld op: ‘In de strijd tussen democratie en autocratie staan de democratieën klaar om te doen wat nodig is.’ En Wopke Hoekstra, toen nog maar net aangetreden als minister van Buitenlandse Zaken, had het over ‘een breuklijn waar de strijd tussen democratie en dictatuur voor het oog van de wereld wordt uitgevochten’.

Grote woorden, om grote idealen mee uit te dragen: dan wordt de democratie er wel vaker bij gehaald. De Amerikaanse inval in Irak werd door president George W. Bush ‘de verrijzenis van de democratie in de strijd tegen radicalisme en terreur’ genoemd. En zo werden ook de oorlogen in Afghanistan, Vietnam en Korea gerechtvaardigd als verdediging en verspreiding van de vrije democratische waarden. Door de jaren heen was ik er inmiddels zo murw van geworden dat ik eerder geneigd was om met scepsis dan met juichende instemming te reageren als er weer eens een beroep op de democratie werd gedaan.

Maar deze keer was het anders. Deze keer ging ik

er volledig in mee. Vanaf het moment dat Rusland Oekraïne binnenviel, voelde ik hoe mijn pacifisme geruisloos plaatsmaakte voor een opgewonden strijd lust, een spontane solidariteit met de Oekraïners, die door zo'n brute overmacht werden overweldigd en hun steden in puin gebombardeerd zagen worden. Daarbij hielp het natuurlijk dat Poetin zo ongeveer de belichaming was van de archetypische James Bond-schurk, zoals hij daar zat in zijn paleis van klatergoud, aan die absurd lange tafel, waar helemaal aan het andere uiteinde zijn lijkbleke, jaknikkende functionarissen zaten. Zou het niet fantastisch zijn als een geheim agent of een dappere vliegenier dwars door het luchtafweergeschut het Russische luchtruim zou binnendringen en een trefzekere bom op die hele corrupte bende zou werpen?

Machteloos groeide mijn woede bij het nieuws over de aanhoudende Russische artilleriebeschietingen, die de ene Oekraïense stad na de andere met de grond gelijkmaakten. En bij berichten over Oekraïense vergeldingsacties voelde ik mijn hart opgetogen bonken. Als ze nu maar genoeg houwitsers uit het Westen krijgen geleverd, met die granaten met ingebouwde gps-bestu-

ring, om de Russische munitiedepots en aanvoerlijnen te treffen, dan hebben ze misschien nog een kans.

Ik liet me er gewillig door meeslepen. Toch was er iets in die plotselinge strijdlust, iets in de gretigheid waarmee ik hoopte dat Rusland in de pan zou worden gehakt, wat ik niet helemaal vertrouwde. Het ging te snel. Het ging te makkelijk. Jaren geleden schreef ik een boek over oorlogsenthouiasme, over mensen die meer dan honderd jaar geleden bij het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog volledig door de strijd werden meege-sleept. Ze zagen er een soort lotsvervulling in, een dras-tische omwenteling in de wereld, waar ze diep in hun hart al jaren op hadden gehoopt. Heel vooruitstrevende, zachtaardige en redelijke mensen waren het, maar in de loop van de oorlog ontloopten sommigen zich als niets-ontziende radicalen.

Een van de hoofdpersonen van dat boek was Erich Mühsam, een vrolijke anarchist die in de jaren voor de oorlog spitsvondige cabaretliedjes zong in de cafés van München. Warrige baard, ironische pretlichtjes in de ogen, klein knijpbrilletje op de neus. Duitsland was op dat moment nog een keizerrijk en Mühsam kon alleen

maar lachen om de oude, stijve Pruisische militairen met hun patriarchale snorren en potsierlijke punthelmen die er de dienst uitmaakten. De omgeving waarin hij verkeerde was heel anders: vol kunstenaars en andere vrijzinnige types, die zich aan de roes van alcohol, drugs en de vrije liefde overgaven.

Toen in de zomer van 1914 de oorlog uitbrak, was Mühsam in de eerste plaats bezorgd over de vrouw op wie hij hartstochtelijk verliefd was en die zich op dat moment toevallig in de uiterste oostelijke punt van Pruisen bevond, vlak bij de plek waar de eerste gevechten aan het oostfront plaatsvonden. Angstbeelden van Russische soldaten die het dorp kwamen binnenmarcheren en zich op zijn geliefde zouden storten, spookten door zijn gedachten. Kwam daar het gevoel vandaan dat hem ineens overmeesterde? vroeg hij zich af in zijn dagboek, een gevoel dat hij nooit bij zichzelf had verwacht, eenzelfde soort fanatisme dat hij bij zijn vrienden had gezien, van wie velen plotsklaps van anarchist tot nationalist waren getransformeerd. Mühsam had dat verwonderd gadegeslagen. Maar na een paar dagen oorlog moest hij erkennen dat hij er zelf ook niet immuun voor was.

Ik, de anarchist, de antimilitarist, de vijand van de nationale leuze, de antipatriot en hatende criticus van de wapenfurie, ik betrap me erop dat ik op de een of andere manier gegrepen word door de algemene uitzinnigheid, ontvlamd door razende hartstocht, ook al is het niet door enige ‘vijand’, maar toch vervuld door de gloeiend hete wens dat ‘wij’ het tegenover ‘hen’ zullen redden! Maar ja: wie zijn zij – en wie zijn ‘wij’?

Ik moest vaak aan deze zinnen uit het dagboek van Erich Mühsam denken, op de momenten dat ik eenzelfde soort strijdlust voelde opkomen, meegevoerd door het groepsgevoel van ‘wij’, het vrije democratische Westen, tegen ‘zij’, de autocratieën in het Oosten – een tegenstelling die al sinds de Grieks-Perzische oorlogen het Europese zelfbeeld heeft bepaald.

De romantiek van de vrijheidsstrijd zit diep in de westerse cultuur. Dat kun je alleen al zien aan de duizenden Hollywoodfilms die allemaal dezelfde verhaallijn hebben: een kleine groep helden, of een vastbesloten eenling, neemt het op tegen een kwaadaardige overmacht die de

mensheid wil overheersen. En ook al is de kans groot dat de helden de strijd niet zullen overleven, toch zetten ze door. Want ze weten dat ze vechten voor iets wat groter is dan zichzelf, iets wat het waard is om voor te sterven.

De ontstaansgeschiedenis van Nederland, zoals we die vroeger op school leerden, verloopt eigenlijk volgens precies dezelfde plot: de dappere, vrijheidsliebende Nederlandse provincies kwamen in opstand tegen de Spaanse overheerser, een onafhankelijkheidsstrijd die tachtig jaar duurde, waarin ze uiteindelijk hun vrijheid wonnen. Geen wonder dat de Oekraïense president Zelensky naar deze historische episode verwees toen hij via een videoverbinding het Nederlandse parlement toesprak en de aanwezige volksvertegenwoordigers feliciteerde met het 450-jarige jubileum van de verovering van Den Briel door de watergeuzen. ‘Welk doel hadden de oprichters van Nederland? Dat is duidelijk: vrijheid, democratie, menselijke waardigheid, culturele en religieuze diversiteit.’ Daarmee gaf Zelensky allicht een wat al te flatteuze versie van de motieven van de Nederlandse opstand, maar de boodschap was duidelijk: de Oekraïners waren eenzelfde soort vrijheidsstrijd aan het vechten als Nederland ooit had gevoerd.

Natuurlijk liet Zelensky niet na om ook de Tweede Wereldoorlog in herinnering te roepen, zoals hij dat in al zijn toespraken in de verschillende westerse landen deed. Daarmee raakte hij een aanzienlijk gevoeliger snaar dan met zijn verwijzing naar de inname van Den Briel, die de meeste mensen toch even op Wikipedia hadden moeten nazoeken. ‘Ook de Tweede Wereldoorlog begon met het vernietigen van sommige landen,’ waarschuwde hij. ‘Als we nu de vrede op het continent niet kunnen bewaren, als de grote oorlog is teruggekeerd met niet minder wreedheid dan tachtig jaar geleden, dan kan niemand meer denken dat agressie door landsgrenzen kan worden tegengehouden.’

De Tweede Wereldoorlog is en blijft het krachtigste voorbeeld van een strijd tussen democratie en dictatuur, van vrijheid tegen onderdrukking, van Goed tegen Kwaad. Een heilige oorlog in de beleving van velen, omdat hij in al zijn verschrikking dient als vermaning dat zoiets nooit nog eens mag gebeuren. Daarbij helpt het dat in geen andere oorlog de morele scheidslijnen zo overzichtelijk zijn, de vijand zo verdorven.

Nazi's zijn de oervijand geworden in de westerse cul-

tuur, een schrikbeeld dat zo alomtegenwoordig is dat je je kan afvragen of het democratische ideaal net zo succesvol was geweest als Hitler nooit aan de macht was gekomen. Het is altijd makkelijker om te vechten tegen iets dan vóór iets. De dreiging van een vervaarlijke vijand is een grotere motivator dan een positief geformuleerd ideaal.

Dat is hoe de democratie nu al meer dan tachtig jaar verdedigd wordt: door te waarschuwen voor haar tegendeel. Oorlog en autocratie, fascisten en nazi's, dat zijn de doembeelden die werkelijkheid dreigen te worden als we niet alles op alles zetten om te vechten voor democratie. Het blijkt maar al te vaak een sterkere drijfveer dan het enthousiasme voor het staatsbestel zelf.

Op zich valt dat best te begrijpen: de alledaagse democratische praktijk, met al haar stroperige procedures en moeizame debatten, wekt nu eenmaal minder romantische gevoelens op dan de heroïsche vrijheidsstrijd zoals die tijdens de Tweede Wereldoorlog werd gevoerd. De vraag is alleen of de democratie weerbaarder wordt door altijd maar de aandacht op vijanden van buitenaf te richten. Dreigt het gevaar niet veel meer van binnenuit?